Behcetü'l-Hadâik'taki Fiilimsiler ve Bunların Kullanılışı Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme

A Comparative Evaluation of Gerundial and Their Usage in Behcetü'l-Hadaik

Türker Barış Bulduk*

Abstract: The works that contain the language features belonging to Eastern Turkish and Western Turkish are called mixed language works. Behcetü'l-Hadâik is one of the works that is described as mixed-language together with Kıssey-yı Yusuf and Feraiz Book. Behcetü'l-Hadâik is a book of counsel. This copy was found by Sadettin Buluç. Mustafa Canpolat published the work. Comparative studies showing the language features of Eastern Turkish and Western Turkish related to Behcetü'l-Hadâik and other mixed language works and researches based on statistical data were not conducted. Behcetü'l-Hadâik is a book oftensively in Turkish since Old Turkish. After the detection of the gerundial in Behcetü'l-Hadâik, it is aimed to examine the use of these gerundials in Karahan, Khwarezm, Kipchak and Old Anatolian Turkish. In this context, the Bursa copy of the work written by an unknown author, which was copied by Abu Bakr bin Sheikh Ali bin Muhammad in H 703 / M 1303 and published by Mustafa Canpolat, was evaluated and it was observed that many gerundial works used in the historical periods of Turkish were also used in Bursa copy. Although the work was retained at the beginning of the 14th century, more data specific to Karahan, Khwarezm and Kipchak Turkish were found. This suggests that the work was translated from Eastern Turkish to Western Turkish or written by someone who later migrated to Anatolia.

Structured Abstract: Behcetü'l-Hadâik is the text that best represents mixed language works. Although the author and writing date of the book is not known, it is estimated that it was written from the end of the 12th century and the beginning of the 13th century.

Until today, almost all of the studies on Behcetü'l-Hadâik have taken into account the Bursa copy. This copy was found by Sadettin Buluç. Mustafa Canpolat published the work. The data in this study was taken from Behcetü'l-Hadâik fî Mevzâtı'l-Halâik prepared by Mustafa Canpolat and published by TDK. In our study, the gerundial affixes in this work were evaluated. gerundial is one of the essential elements of Turkish and is one of the busiest additions used in all historical periods of Turkish since Old Turkish. Many of the gerundial suffixes, as with many other Turkish suffixes, either fell out of use or underwent some sound

* Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Assist. Prof., University of Adıyaman, Faculty of Science and Literature, Turkish Language and Literature
ORCID 0000-0002-0423-837X
turkerbulduk@gmail.com

Cite as/ Atf: Bulduk, T. B. (2020). Behcetü'l-Hadâik'taki fiilimsiler ve bunların kullanılışı üzerine karşılaştırmalı bir değerlendirme, *Turkish Studies - Language*, 15(1), 65-78. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.40507>

Received/Geliş: 06 January/Ocak 2020

Checked by plagiarism software

Accepted/Kabul: 25 March/Mart 2020

Published/Yayın: 30 March/Mart 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

CC BY-NC 4.0

changes. Precise information on gerundial use or sound changes can only be accessed through written sources. Behcetü'l-Hadâik is one of the important written sources in the historical adventure of Turkish.

In this study, the gerundial in Behcetü'l-Hadâik, which has an important place in Turkish in terms of language features, is emphasized. In our study, starting from Köktürk scripts, we will examine the usage of gerundial affixes in Behcetü'l-Hadâik which are used extensively in all historical periods of Turkish. We will also focus on the similarities of these uses of gerundials in Karahan, Kipchak, Khwarezm and Old Anatolian Turkish. In this way, with statistical data, we will explain the resemblance of gerundials in Behcetü'l-Hadâik, which is one of the mixed language works, with the historical Turkish period.

The use of gerundial affixes in Behcetü'l-Hadâik, which is accepted as the best representative of mixed linguistic works among mixed-language works, confirms this characterization. As a matter of fact, there are uses specific to both Karahan, Khwarezm and Kipchak Turkish and Old Anatolian Turkish. It is possible to list them as follows:

a. The gerundials used commonly both in Karahan and Turkish and Behcetü'l-Hadâik are : *-mA*, *-mAk*, *-İş/-Uş*, *-r/-Ar/-Ir/-Ur*, *-mAs*, *-AsI*, *-DUk*, *-mİş*, *-An/-gAn*, *-gUcl/gUçI*, *-gUsI*, *-mAdIn*, *-bAn/-UbAn*, *-p/-Ip/-Up*, *-ken*, *-A/-I/-U*. The number of these suffixes is 27.

Among these suffix *-gUcl/gUçI* and *-gUsI* are only common both in Karahan Turkish and Behcetü'l-Hadâik

*Sen bir kılmañ fermān *dutğuçI* ve men bir kılmen fermān yirine ketürici (BH, 226).

*Tañrınun başır adı *başlağusI* durur, sin semj adı *başlağusI* durur (BH, 302).

b. There are also gerundials used commonly both in Khwarezm Turkish and Behcetü'l-Hadâik these are, *-mA*, *-mAk*, *-İş/-Uş*, *-r/-Ar/-Ur*, *-mAs*, *-AsI/-GAsI*, *-DUk*, *-mİş*, *-An/-gAn*, *-mAdIn*, *-bAn/-UbAn*, *-InçA*, *-p/-Ip/-Up*, *-ken*, *-A/-I/-U*, *-dI erse*. The number of these suffixes is 25.

Among these suffixes *-GAsI*, *-InçA* and *-dI erse* are only common in Khwarezm Turkish and Behcetü'l-Hadâik

**Dökilgesi* dükel yılduz bu felekden

Andayuk kim yağar erse kökden dolu (BH, 71).

*Biz bu işi *bitürinçe* atam sü dirsün (BH, 151).

*Kaçan kim Peyğāmbēr dūnyādan *dulındI erse* ol oğlan daşra çıkdı (BH, 124).

c. Gerundial suffixes, which are commonly used in Kipchak Turkish and Behcetü'l-Hadâik, are as follows: *-mA*, *-mAk*, *-İş/-Uş*, *-r/-Ar/-Ir/-Ur*, *-mAs*, *-IçAk*, *-AsI*, *-DUk*, *-mİş*, *-An/-gAn*, *-bAn*, *-p/-Ip/-Up*, *-dUkçA*, *-ken*, *-A/-I/-U*. The number of these suffixes is 24.

Among these suffixes only *-IçAk* is common in Kipchak Turkish and Behcetü'l-Hadâik.

*Kaçan kim diledi erse ol tağa *ağıçağ* İsmāil'i anuñ üzre kurbān kılısar erdi (BH, 143).

d. The Gerundials, which are commonly used in Old Anatolian Turkish and Behcetü'l-Hadâik, can be listed as follows: *-mA*, *-mAk*, *-İş/-Uş*, *-mAkIik*, *-r/-Ur*, *-IcAk*, *-AsI*, *-dUk*, *-mİş*, *-An*, *-mAdIn*, *-dUgIncA*, *-UbAn*, *-Up*, *-dUkçA*, *-ken*, *-A/-I/-U*, *-AlI*, *-AldAn*. The number of these suffixes is 23.

There is no usage of *-mAs* verbal adjective as *-mAz*. With this feature, it shows resemblance with Karahan, Khwarezm and Kipchak Turkish.

The verbal adjective of *-dUk* is in the form of consonant harmony in Behcetü'l-Hadâik'ta. The same annex is out of harmony in Old Anatolian Turkish. In addition, with this feature this annex is used in Karahan, Khwarezm and Kipchak Turkish.

The verbal adjective of *-An* is also used in Old Anatolian Turkish. However, in Behcetü'l-Hadâik, this form of the annex was found together with *-gAn*. This usage coincides with Karahan, Khwarezm and Kipchak Turkish.

The verbal adverb of *-UbAn* which can be found in Old Anatolian Turkish has a similar usage as *-bAn* in Karahan, Khwarezm and Kipchak Turkish and this is also common with Behcetü'l-Hadâik.

The rounded vowel of *-Up* which can be found in Old Anatolian Turkish and used as verbal adverb has a usage as *-p* in Karahan, Khwarezm and Kipchak Turkish and Behcetü'l-Hadâik.

The verbal adverb of *-U* gives meaning of *-ArAk* to the speech. The use of this annex in this form was found in Karahanlı, Khwarezm and Kıpçak Turkish and Behcetü'l-Hadâik.

In Behcetü'l-Hadâik, gerundials which are used jointly has been identified and the numbers are as follows: Karahan Turkish is 2; Khwarezm Turkish is 3; Kipchak Turkish is 1 and Old Anatolian Turkish is 4. In addition, there were 7 gerundial in Behcetü'l-Hadâik, which are used jointly in Karahan, Khwarezm and Kipchak Turkish. In Behcetü'l-Hadâik, gerundial specific uses in Old Anatolian Turkish are less than in Karahanlı, Khwarezm and Kıpçak Turkish. This situation reinforces the possibility that the Bursa copy of Behcetü'l-Hadâik, which was copied at the beginning of the 14th century, was written by the Turks who migrated to Anatolia, not by the people who were born and raised in Anatolia.

Key Words: Philology, Gerundial, Behcetü'l-Hadâik, Karahan Turkish, Kipchak Turkish, Old Anatolian Turkish.

Öz: İçerisinde Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesine ait dil özellikleri barındıran eserlere karışık dilli denmektedir. Behcetü'l-Hadâik da Kıssa-yı Yusuf ve Feraiz Kitabı ile birlikte karışık dilli olarak nitelendirilen eserlerden biridir. Behcetü'l-Hadâik, bir öğüt kitabıdır. Eser, Sadettin Buluç tarafından bulunmuştur. Eserin bütününe neşrini Mustafa Canpolat yapmıştır. Behcetü'l-Hadâik ve diğer karışık dilli eserlerle ilgili Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesine ait dil özelliklerini gösteren karşılaştırmalı incelemeler ile istatistiki verilere dayanan araştırmalar yapılmamıştır. Dolayısıyla bu eserlerin niçin karışık dilli kabul edildikleri ile ilgili somut veriler henüz ortaya konmamıştır. Bu çalışmada öncelikle Behcetü'l-Hadâik eserindeki fiilimsiler tespit edilecektir. Fiilimsiler, Türkçenin asli unsurlarından biridir ve Eski Türkçeden bu yana Türkçede işlek bir biçimde kullanılagelmişlerdir. Behcetü'l-Hadâik'taki fiilimsiler tespit edildikten sonra, bu fiilimsilerin Karahanlı, Harezm, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesindeki kullanımlarını incelemek amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, yazarı bilinmeyen eserin Ebu Bekr bin Şeyh Ali bin Muhammed tarafından H 703/M 1303 yılında istinsah edilen ve Mustafa Canpolat tarafından neşredilen Bursa nüshası değerlendirilmiş ve Türkçenin tarihi dönemlerinde kullanılan birçok fiilimsinin eserin Bursa nüshasında da kullanıldığı görülmüştür. Eser, 14. yüzyılın başlarında istinsah edilmesine rağmen eserde Karahanlı, Harezm ve Kıpçak Türkçesine özgü daha fazla veri tespit edilmiştir. Bu durum, eserin Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine tercüme edildiğini ya da Anadolu'ya daha sonra göç eden birisi tarafından yazıldığını düşündürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Filoloji, Fiilimsi, Behcetü'l-Hadâik, Karahanlı Türkçesi, Harezm Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi.

1. Giriş

11. yüzyıldan başlayarak 13. yüzyıla kadar devam eden süreçte başını Türklerin çektiği İslam uygarlığı, Haçlı Seferleri ve Moğol İstilasası gibi iki büyük askeri harekât ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu iki büyük askeri harekât, siyasi, tarihi ve kültürel anlamda Anadolu ve Ortadoğu coğrafyasında derin izler bırakmıştır. Özellikle Orta Asya'dan başlayan Moğol İstilasası'ndan kurtulmak için yaşadığı yerlerden göç etmek zorunda kalan Türkler, geldikleri yerlere dil özelliklerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Birçok Türk boyunun birbirinden farklı özellikler taşıyan dil özelliklerinin etkileşimiyle Türkçenin birçok farklı ağız ortaya çıkmıştır.

1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'yu yurt edinmeye başlayan Türkler uzun yıllar süren siyasi mücadeleler nedeniyle 11–13. yüzyıllar arasında çok fazla yazılı eser üretememişlerdir ya da yazılan eserler siyasi belirsizlikler ve istilalar neticesinde yok edilmişlerdir. 11–13. yüzyıllar arasındaki siyasi karışıklıklardan ötürü o dönemde yazılan az sayıda eser günümüze ulaşabilmiştir. Behcetü'l-Hadâik, Kıssa-yı Yusuf ve Feraiz Kitabı da bu dönemden kalan eserlerdendir. Bu eserlere, içerisinde Doğu ve Batı Türkçesine ait dil özellikleri olduğu için karışık dilli denmiştir.

Eserlerdeki karışık dilliliğin nedenleri üzerinde farklı görüşler bulunmaktadır. Konuyla ilgili Şinasi Tekin Feraiz Kitabı incelemesinde, Eski Anadolu Türkçesi yazı dilinin Eski Türkçenin etkisiyle ortaya çıkmadığını savunur. Tekin, karışık dilli kabul edilen eserleri Orta Asya'nın Türk ve İran asıllı bilginlerinin yazdıklarını, siyasi karışıklıklar nedeniyle özellikle 12. yüzyıldan sonra Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan bu bilginlerin Anadolu'da konuşulan Türkçeyi hemen öğrenemediklerini ve zamanla Orta Asya'dan getirdikleri Türkçe ile Anadolu'da konuşulan Türkçeyi yan yana kullanmak zorunda olmalarına bağlar.

Konuyla ilgili bir başka görüş de Alman Türkolog Doerfer'e aittir. Doerfer, Horasan Türkçesinin hem Doğu'ya hem de Batı'ya ait özellikler taşıdığını ve Horasan Türkçesinin karışık dilli eser sorununu çözmekte kullanılabilecek anahtar bir şive olduğunu savunmuştur. Bu iddiayı, Horasan Türkçesinin bir alt diyalektiği olarak gördüğü Özbek Oğuzcasındaki lehçe karışıklığına ve 13. yüzyılda Anadolu'ya birçok Türk'ün bu bölgeden gelmesine dayandırmıştır. Doerfer'e göre, 13. yüzyılda Horasan'da birbirine karışan Oğuz ve Özbek ortak dil unsurları, yazılı metinlere de yansımış, böylece karışık dilli eserler ortaya çıkmıştır (Akar, 2005: 245-246).

Reşit Rahmeti Arat ise "Anadolu Yazı Dilinin Tarihi İnkişafına Dair" makalesinde Türk coğrafyasında gerçekleşen siyasi olaylar ve bunların neticesinde ortaya çıkan göçler ile Türklerin yeni kültür merkezleri kurduklarını ve bu merkezlerde kendilerine özgü birkaç yazı diline sahip olduklarını söyler. Arat, 13. yüzyıldan önce hem Harezm hem de Anadolu'daki yazı diline işaret etmekte ve her iki coğrafyada da fazla eserin elimizde olmadığını vurgulamaktadır. Karışık dilli eserlerin yeni yazı dillerinin Eski Türkçeden ayrılıp oluşmaya başladıkları bir geçiş devresinin yani 11-13. yüzyılların mahsulü olduğu görüşünü savunan Arat, Türk dilinin ve özellikle Anadolu yazı dilinin tarihi gelişiminde bir geçiş aşaması olarak kabul ettiği karışık devreye ait bu eserlerin dikkatle taranması ve araştırılması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Karışık dilli eserlerin aslında Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine yapılan tercümeler olduğu ve mütercimlerin metni tercüme ederken mensur kısımları çevirip manzum kısımlara müdahale etmediği şeklinde fikirler de ileri sürülmektedir. Yukarıdaki görüş ve iddiaların ne derece doğru olduğu ancak metinler üzerinde sistematik, karşılaştırmalı ve istatistiki dil verilerine dayanarak yapılan çalışmalarla anlaşılabilir (Türk, Doğan ve Şerifoğlu, 2018: 23).

Karışık dilli eserler ile ilgili karşılaştırmalı dil çalışmalarının sayısı fazla değildir. Konu ile ilgili Türker Barış Bulduk "Behcetü'l-Hadâik ve Kısas-yı Yusuf'taki Kip Ekleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme" adlı makalesinde, Behcetü'l-Hadâik ve Kısas-yı Yusuf'taki kip eklerini Karahanlı, Kıpçak, Harezm ve Eski Anadolu Türkçesindeki kip ekleri ile karşılaştırmış ve istatistiki veriler ortaya çıkarmıştır.

Karışık dilli eserleri en iyi temsil eden metin Behcetü'l-Hadâik'tir. Kitabın yazarı ve yazılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte dil özelliklerinden 12. yüzyılın sonu ile 13. yüzyılın başında yazılmış olduğu tahmin edilmektedir. Eserin bilinen dört nüshası vardır. Birinci nüsha Bursa Orhan Kitaplığı'ndadır ve üzerinde istinsah tarihi olarak H 703/M 1303 kaydı vardır. Diğer nüsha İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi Kitaplığı'nda yer almaktadır. Bu nüshanın yazarı Nâsirüddin Ahmed bin Muhadded'dir ve istinsah tarihi olarak H 880/M 1475 kaydı vardır (Akar, 2005: 246). Üçüncü nüsha Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kitaplığı'ndadır. Bu nüshada eserin sadece bir bölümü olan 140 varak vardır. Eserde müellif adı, istinsah tarihi, yeri ve müstensih adı kayıtlı değildir. Bu nüshanın dili 15. veya 16. yüzyıl Anadolu Türkçesine çevrilmiştir. Ses özellikleri bakımından üç nüshanın en yenisi olduğu anlaşılmaktadır. Eserin dördüncü nüshası ise Berlin Marburg nüshası olarak geçmektedir. 291 varaktır ve H 429/M 1429'da Yusuf bin Süleyman el-Osmani tarafından istinsah edilmiştir (Canpolat, 2018: 19).

Bugüne kadar Behcetü'l-Hadâik üzerine yapılan çalışmaların neredeyse tamamında Bursa nüshası dikkate alınmıştır. Bu nüsha Sadettin Buluç tarafından bulunmuştur. Mustafa Canpolat ise eserin neşrini yapmıştır. Bu çalışmadaki veriler, Mustafa Canpolat'ın hazırladığı ve TDK

tarafından neşredilen Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik eserinden alınmıştır. Çalışmamızda, bu eserdeki fiilimsiler ekleri değerlendirilmiştir. Fiilimsiler Türkçenin asli unsurlarından biridir ve Eski Türkçeden bu yana Türkçenin bütün tarihi dönemlerinde kullanılmış en işlek eklerindendir. Fiilimsiler eklerinin birçoğu, Türkçenin diğer birçok eklerinde olduğu gibi, zamanla ya kullanımdan düşmüş ya da birtakım ses değişikliklerine uğramıştır. Fiilimsilerdeki kullanımdan düşme veya ses değişiklikleri ile ilgili kesin bilgilere ancak yazılı kaynaklar üzerinden erişilebilir. Behcetü'l-Hadâik da Türkçenin tarihi serüveninde önemli yazılı kaynaklardan biridir.

Bu çalışmada, dil özellikleri bakımından Türkçede önemli bir yere sahip olan Behcetü'l-Hadâik eserindeki fiilimsiler üzerinde durulmuştur. Çalışmamızda, Köktürk Kitabeleri'nden başlayarak Türkçenin bütün tarihi dönemlerinde işlek bir biçimde kullanılan fiilimsiler eklerinin Behcetü'l-Hadâik'taki kullanımları incelenecektir. Ayrıca bu kullanımların Türkçenin tarihi dönemlerinden Karahanlı, Kıpçak, Harezmi ve Eski Anadolu Türkçesindeki fiilimsilerin hangileriyle ne denli benzerlik gösterdiği üzerinde durulacaktır. Böylelikle karışık dilli eserlerden biri olan Behcetü'l-Hadâik'taki fiilimsilerin Türkçenin hangi tarihi dönemiyle benzeştiğini istatistikî verilerle ortaya konacaktır.

2. İnceleme

2.1. Behcetü'l-Hadâik'ta Fiilimsiler

2.1.1. Behcetü'l-Hadâik'taki İsim-Fiiller:

-mA:

Türkçenin bütün tarihi dönemlerinde şeklini muhafaza eden bu ek, fiillere gelerek iş isimleri yapar. BH¹'de de aynı kullanım özelliğini devam ettirmiştir:

*Müfessirler aydurlar, anuñ içinde *degmesi* bir dürlü söz aydurlar (BH, 191).

*Yüsuf, Ya'Öküb'a *şavuşma* vaqtında altun hazine sin açdı (BH, 197).

*Şerif Öat hükminçe eli *şemişmeye* hükümlü boldı ve desturlu boldı (BH, 241).

-mAk:

Mastar eki de denen bu ek, fiil kök ve gövdelerine gelerek hareket isimleri yapar. Türkçenin tarihi dönemlerinde aynı kullanım özelliğini devam ettiren ek, BH'de de sıklıkla görülmüştür:

*Bir ma'Önisi şubh yiri *ağarmakı* bolur (BH, 128).

*Taırrı birle bāzırgānlik *kılmak* endişesi durur, köñüllerinde Taırrı'ya *dönmek* durur (BH, 174).

*Yakınlıka *degmek* durur, dostluğa *irmek* durur (BH, 184).

-İş, -Uş:

İş ve nesne isimleri yapan bu ek Eski Türkçede -ş şeklindeydi (Ergin, 2003: 187). Eski Anadolu Türkçesinde düz ve yuvarlak ünlülü olarak kullanılan bu ek çoğunlukla dudak uyumuna dâhil olmuştur. BH'de de düz ve yuvarlak ünlülü kullanılan bu isim-fiil eki, bazı yerlerde dudak uyumu dışında kalmıştır:

*Kacarsavus *kurtuluş* yok, eglensevüs *dinleniş* yok (BH, 190).

*Muhammed'i anda *iltişin* aşikāre kıldı ve *dönüşin* aşikāre kılmadı (BH, 182).

¹ Eser adı makalede çok kullanıldığından makalenin inceleme bölümünde Behcetü'l-Hadâik yerine BH kullanılacaktır.

**Barıştı* izâfeti Tañrı durur, *inişi* izâfeti Muştafâ durur (BH, 182).

-mAklık:

Eski Anadolu Türkçesinde görülen bu ek, *-mAk* mastar eki ile aynı fonksiyondadır (Şahin, 2018: 71). BH’de sıklıkla kullanılmıştır:

*Ve KaŖbe yapı olup tamâm *bolmaqlığı* bu on kün içinde erdi (BH, 134).

*Oruç *durmaqlık* cân *diñlenmeklik* durur (BH, 88).

*Degül durur sizüñ *yaradılmaqlığıñız* dağı kıyâmette *ķopmaqlığıñız* bir illâ bir nefis için (BH, 139).

2.1.2. Behcetü’l-Hadâik’taki Sıfat-Fiiller:

-r/-Ar/-Ir/-Ur

Geniş zaman ifade eden sıfat-fiillerden biridir. Eski Türkçeden beri varlığını devam ettiren bu ek, Türkçenin tarihi dönemlerinde *-r* ekinin farklı ünlülerle birleşmesi şeklinde kullanılagelmiştir. Ek, Karahanlı ve Kıpçak Türkçesinde *-r/-Ar/-Ir/-Ur* şeklindedir (Hacıeminoğlu, 2019: 165; Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 345). Harezmi Türkçesinde dar-düz ünlülü *-Ir* kullanımı dışındaki *-r/-Ar/-Ur* kullanımları devam etmiştir (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 206). Eski Anadolu Türkçesinde birçok ekteki yuvarlaklaşma eğilimi *-r* sıfat-fiil ekine de yansımış ve ek sadece *-(U) r* şeklinde kullanılmıştır (Gülsevin, 2011: 124).

BH’de bu ekin kullanımı Karahanlı ve Kıpçak Türkçesindeki gibidir:

**Yörir* ayak, *dutar* el kıldum, *işidiür* kulağ, *söyler* dil kıldum, *körür* köz, *bilür* köñül kıldum (BH, 208).

**Uçar* kuşlar, *yörir* keyikler, *dıvler* ve cinniler ve ins ve *eser* yiller *ķamu aña fermân boldı* (BH, 112).

-mAs

Menfi geniş zaman sıfat-fiil eki olan bu ek eskiden beri geniş ölçüde kullanılagelmiştir. *-mA* olumsuzluk eki ile *-z* sıfat-fiil veya isim yapma ekinin birleşmesinden ortaya çıkmıştır (Ergin, 2003: 336). Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde *-mAz*, *-mAs* şekillerinde kullanılan ekin, Eski Anadolu Türkçesinde sadece *-mAz* şekli görülür.

Bu ekin Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde görülen *-mAs* şekli BH’de de tespit edilmiştir. *-mAz* şekli ise BH’de hiç kullanılmamıştır:

*Bu *kerekmes* yirde ĥarf *ķomaķa iŖcâz lâzım* durur (BH, 284).

*Ne meñlü ol kimse kim aña degse, endâzesüz niŖmet bulsa, *dükenmes* baylık bulsa, *osanmas* çift bulsa (BH, 230).

*Eger sizlerde Peyğamberi sever barısa anuñ *ķonuğına ĥürmet dutuñ*, evüñizi arıduñ *yaramas* işden, maŖdeñüzi arıduñ *ĥarâm aşdan* (BH, 67).

-IçAk

Batı Türkçesinin ilk devirlerinde uzun zaman kullanılıp sonradan unutilan bir zarf-fiil ekidir. Eski Anadolu Türkçesinde tamamıyla ve geniş ölçüde, Osmanlıcada ise bir müddet kullanılmıştır. Fonksiyon bakımından *-Inca/-Unca* ekinden farksızdır (Ergin, 2003: 344). Bu zarf-fiil eki, Kıpçak Türkçesinde *-IçAk/-UçAk* (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 347); Eski Anadolu Türkçesinde *-(y) IçAk* şeklindedir (Gülsevin, 2011: 125).

BH'de bu ek, hem Kıpçak Türkçesindeki *-IçAk* hem de Eski Anadolu Türkçesindeki *-IcAk* şeklinde kullanılmış ve zarf-fiil olarak cümleye zaman anlamı katmıştır:

- *Ve ol kızlar kim anadan *doğıcağ* *Ö*Arablar anı dirile külidiler (BH, 201).
- *Minüm adum *söylenicek* bakar, anuñ içün durur (BH, 222).
- *Hadıce aydur: Yine *körinicek* maña eyitgil (BH, 263).
- *Kağan kim diledi erse ol tağa *ağıcağ* İsmā'ül'i anuñ üzre kırbān kılısar erdi (BH, 143).
- *Yā Meryem, sen cühūzları *köriçek* oruçmen digil (BH, 101).

-AsI

Gelecek zaman ifade eden bu ek Eski Anadolu Türkçesinde şekil ve zaman eki durumuna da geçmiştir. Eskiden *-ğası/-gesi* şeklinde olan bu ekin *-ğa*, *-ge* gelecek zaman sıfat-fiil eki ile *-sI* iyelik ekinin birleşmesinden çıktığı anlaşılmaktadır (Ergin, 2003: 337). Karahanlı, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesinde *-AsI* şeklinde kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde *-AsI* şekline ek olarak *-GAsI* ve *-esü* şekilleri de görülmüştür (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 205).

-AsI eki BH'de hem gelecek zaman eki hem de sıfat-fiil eki olarak sıklıkla kullanılmıştır:

- *Ağlağıl *ağlayası* yir durur (BH, 221).
- *Dağı ne kim yir yüzinde durası erse *yiyesiden*, *keyesiden*, *içesiden* dükelin beyān kılmış erdi (BH, 105).
- *Kağan kim sökelik va^Ödesi yitse kul *oñalası* va^Öktı bolsa melik celle celāluhu aydur ol ferişteye (BH, 188).

*Bir nesneyi *dölendüresi* yirden düşürmeklik ve *düşüresi* yirde dölendürmeklik mu^Öcizātlardan durur (BH, 284).

Bu ekin Harezmi Türkçesinde kullanılan *-GAsI* şekline BH'de de rastlanmıştır:

- *Melik ta^Öālā, Va^Öşī Müsülmān *bolğasın* bilür erdi (BH, 293).
- **Dökilgesi* dükel yıldız bu felekden
- Andayuk kim yağar erse kökden dolu (BH, 71).

-DUk

Geçmiş zaman ifade eden ve çok kullanılan sıfat-fiil eklerinden biridir. Bu ekin iyelik eki almayan şekilleri fazla kullanılmaz. Kullanış sahasına hemen hemen daima iyelik ekli şekilleri ile çıkar ve böylece en geniş ölçüde kullanılır (Ergin, 2003: 335). Karahanlı Türkçesinde bu ek *-DUk*, *-tuk* şeklindedir (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 81). Harezmi Türkçesinde *-DUk* (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 206); Kıpçak Türkçesinde *-Dik*, *-DUk* şekillerinde kullanılan ek, Eski Anadolu Türkçesinde ünsüz uyumuna dâhil olmayarak *-dUk* şeklini almıştır (Gülsevin, 2011: 123).

BH'de ise bu ek ünsüz uyumuna dâhil bir biçimde yuvarlak ünlülü kullanılmıştır. Bu yönüyle Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi ile benzeşmektedir:

- *Ve ol kimse kim saşınmasa bu *ayittukumuz* şevābı bulmaya (BH, 59).
- *Yine Mekke'de halk üküş *ağlaşduki* için Mekke didiler (BH, 81).
- **Ö*Āşıklar *darttuğımı* dartmaya kanlı (BH, 210).
- *Tañrı *sevduği* kimse assı eylese kerek ne kim ziyān?

-mİş

Geçmiş zaman ifade eden bu ekin eskiden sadece düz ünlülü şekilleri vardı. Ünlü uyumuna son devirlerde bağlanmıştır. Şekil ve zaman eki durumuna geçen sıfat-fiil eklerinden biridir (Ergin, 2003: 335). Türkçenin bütün tarihi dönemlerinde sıklıkla kullanılan bu ek, Karahanlı, Harezm, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde düz ünlülü kullanımını devam ettirmiştir.

BH'de de bu ek, Türkçenin tarihi dönemlerindeki gibi *-mİş* şeklindedir:

*Ol *opranmış* tenler ve *qurımış* süñükler ve *yırtılmış* deriler ve *dağılmış* saçlar ve *kesilmiş* tamarlar ve *üzilmiş* etler ve *şoğılmış* közler ve *ayrılmış* endāmlar hāḫḫı için kim minüm buyruğum birle bir demde dirileler ve minüm hāzretüme keleler (BH, 134).

*Ölmüş yirler dirilür, beti *bozulmuş* yirler bezenür (BH, 130).

-An

Geniş zaman ifade eden bu ek, Eski Türkçede *-gAn* şeklinde idi. Şekil ve zaman eki durumuna geçmeyen ek, eskiden beri sıklıkla kullanılmıştır (Ergin, 2003: 334). Karahanlı Türkçesinde *-gAn* ve az da olsa *-AgAn* şekillerindedir (Hacıeminoğlu, 2019: 167-68). Harezm Türkçesinden itibaren ektaki *g* ünsüzünün düşerek ekin *-An* şekline geçtiği görülür. Harezm Türkçesinde *-gAn*, *-ğan* ve *-An* ekleri birlikte kullanılmıştır (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 206). Kıpçak Türkçesinde *-gAn*, *-An* kullanımı devam etmiştir (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 345). Eski Anadolu Türkçesinde ise bu ek sadece *-An* şeklindedir (Gülsevin, 2011: 124).

BH'de ise ek çoğunlukla *-An* şeklindedir. Ekin, Karahanlı, Harezm ve Kıpçak Türkçesindeki *-gAn* şeklindeki kullanımına BH'de az da olsa rastlanmıştır:

*Dükeli halka rüzî *biren* Raḥmān durur (BH, 40).

*Bu yıl *toğan* erkege yine yıl *toğan* dişiyi birgil (BH, 139).

*Ey dün kün dürişüp dünyā *direnler* (BH, 167).

*Bir yıldan berü mescide *barmayanlar* bu ayda Çalap tapusına kelürler (BH, 88).

*Sizler kamu danuḫsiz kim sizleri *yaratğan* yalunuz durur (BH, 177).

*Kemide Nūh erdi *ayğan* bişmişöllāh

Hüdhüd biti iltür erdi Belḫis dapa (BH, 305).

-gUçI/-gUçI

Bu ekler *-gU* sıfat-fiil ekinin üzerine getirilen yapım ekleri ile genişletilmiş olan eklerdir. *-An* sıfat-fiil eki ile aynı işlevde kullanılır (Hacıeminoğlu, 2019: 169). Sadece Karahanlı Türkçesinde rastladığımız bu sıfat-fiil eki BH'de de aynı işleviyle kullanılmıştır:

*Sen bir ḫulsañ fermān *dutğuçı* ve men bir ḫulmen fermān yirine ketürüçi (BH, 226).

*Meger ol eve kirmesler kim anda ḥamr *içgüçi* bolsa ve yā ata, ana köñlin incitmiş bolsa (BH, 115).

*Ya tırtıdım, dir. *Fartğuçı* bolur (BH, 225).

*Ve eger şabr ḫılur erseñiz ol yigrek durur şabr *ḫılğuçılara* (BH, 293).

Yine *-gU* sıfat-fiil ekiyle oluşturulan ve Karahanlı Türkçesinde görülen *-gUsI* sıfat-fiil eki de BH'de bir defa kullanılmıştır:

*Tañrınūñ başır adı *başlağusı* durur, sin semişÖ adı *başlağusı* durur (BH, 302).

2.1.3. Behcetü'l-Hadâik'taki Zarf-Fiiller:

-mAdIn

Menfilik ifade eden bir zarf-fiil ekidir. Eski Türkçede ek, *-mAdIn* şeklinde idi. Batı Türkçesine de bu şekilde geçmiş, Eski Anadolu Türkçesinde uzun müddet böyle kullanıldıktan sonra Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında *-mAdAn* şeklini almıştır (Ergin, 2003: 342-343). Karahanlı Türkçesinde bu ek, *-mAdIn*, *-mAdI* ve *-mAyIn* şekillerindedir (Hacıeminoğlu, 2019: 174). Harezmi Türkçesinde, Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde kullanılan *-mAtI/-mAdI* şekilleri dışındaki *-mAdIn* ve *-mAyIn* kullanımları devam etmiştir (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 207). Kıpçak Türkçesinde bu ekin sadece *-mAyIn* şekli kullanılmıştır (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 347). Eski Anadolu Türkçesinde ise bu ek *-mAdIn* ve *-mAdAn* şeklindedir (Şahin, 2018: 74).

Karahanlı, Harezmi ve Eski Anadolu Türkçesindeki *-mAdIn* şekli BH'de de sıklıkla kullanılmıştır:

*Dürlü eylük eylegil sen *irmedin oşanmadın*

Ârzular ersen sen anda hûr boynın kuçmağa (BH, 45).

*Yâ müömin, sen ol yüki boynuñdan *kidermedin* yitmiş yıllık yazuğu dîvānuñdan kiderürmen (BH, 231).

*Oruç dutup Tañrı tãŖatın kılmasa maŖşiyet uyuzı *oñalmadın* yazuğu *yarlığanmadın* kalur (BH, 54).

*ŖĖĖkil ol durur kim *ölmedin* ilerü ölüm berkin kılmış bola ve iş ser-ancāmın bilmiş bola (BH, 280).

-InçA

Hareket hâlinin ortaya çıktığı zamanı göstermek için kullanılan zarf-fiil ekidir. Eski Türkçede bu ek *-gInçA* şeklinde idi. Bu bünyesi ile ekin *-gIn* yapım eki ile *-çA* eşitlik ekinin birleşmesinden doğduğu anlaşılmaktadır. Batı Türkçesine ek *-InçA* şeklinde geçmiş, Eski Anadolu Türkçesinde uzun zaman bu şekilde kullanılmıştır. Sonradan Osmanlıcada ek *c*'li şekle sokularak ve ünlü uyumuna bağlanarak bugünkü şekiller ortaya çıkmıştır (Ergin, 2003: 341-342). Karahanlı Türkçesinde *-gInçA* şeklinde (Hacıeminoğlu, 2019: 174) kullanılan ek Harezmi Türkçesinde *-InçA* şeklini almıştır. Ayrıca *-gInçA*, *-gUnça*, *-kUnça*, *-gUçA*, *-gimçe* ve *-gUmça* şekillerine de yine Harezmi Türkçesinde rastlanmıştır (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 207). Kıpçak Türkçesinde *-gInçA* ve *-gUnça* kullanımı devam etmiştir (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 346). Eski Anadolu Türkçesinde ise ek, *-InçA* şeklindedir (Gülsevin, 2011: 126).

BH'de bu ek Harezmi Türkçesindeki *-InçA* şekliyle kullanılmıştır:

*Biz bu işi *bitürinçe* atam sü dirsün (BH, 151).

*Bellü bilgil kendüzüñni suçlu kulsın suçlu kul

Suçlu suçı yarlığanmas suçına tevbe *kılınça* (BH, 46).

*ŖĖĖrâşât hâlkı bitilerin *oқыınça* ve hisâbların *birinçe* ve ŖĖmelleri terâzüya *dartılınça* bular anda dursunlar, dünyâ arnuğından diñlesünler (BH, 70).

*Dünyâ sevgülügi süçüsün içen kimse gûra *kirmeyinçe* ayılmas ve gürda tevbe kılssa kabûl bolmas (BH, 167).

Eski Anadolu Türkçesinde zarf-fiil eki olarak kullanılan *-dUgInçA* yapısına BH'de de rastlanmıştır:

*Ol tağı kim erdi kim sağdın soldın segirdür *irdüginçe*?

*Degme bir hāmle *kılduğınça* Melik ŖĖazze ve celle müöminler köñline bir nażar kılur (BH, 291).

-bAn/-UbAn

Bu ekler fonksiyon bakımından *-ArAk* ekinden farksızdır. Eski Türkçenin başında *-pAn* şeklinde kullanılan ekin *-p* zarf-fiil ekine *-An* unsurunun eklenmesiyle ortaya çıktığı söylenebilir. Bu zarf-fiil eki sonradan *-p* zarf-fiil ekinin gelişme seyrine uygun olarak Batı Türkçesinde başına ünlü almış ve *p*'si de iki ünlü arasında *b* olduğu için *-UbAn* şekline geçmiştir (Ergin, 2003: 345). Karahanlı Türkçesinde *-bAn/-pAn*, *-UbAn/-UpAn* ve *-IbAn/-IpAn* şekillerinde kullanılan ek (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 83) Harezmi Türkçesinde *-IbAn*, *-UbAn*, *-ban* şekillerindedir (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 207). Kıpçak Türkçesinde ise bu ekin sadece *-bAn* şekli görülür (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 345). Özellikle Eski Anadolu Türkçesinde sıklıkla kullanılan bu ek, *-UbAn* ve *-UbAnIn* şekillerindedir (Gülsevin, 2011: 133).

BH'de bu ek, hem Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde ortak bir biçimde kullanılan *-bAn* şekli ile hem de özellikle Eski Anadolu Türkçesinde sıklıkla kullanılan *-UbAn* şekli ile kullanılmıştır:

*Maŕşiyet işden kaçalar, aĭlaban ĥasret yaşın saçalar (BH, 56).

*Körür müseñ eyā ħul bu Ŗacebni

Minüm ayum *diben* birdi recebni (BH, 52).

*Bulardan ħalanı *daĭluban* zerre bolur (BH, 218).

*Ėanı ol Ŗömrüñüze *küvenüben*

Dostlar birle Ŗaceb tatlu keçdüĭüñüz (BH, 259).

-p/-Up

Eski Türkçede *-p* şeklinde kullanılan ek, Batı Türkçesine geçerken önündeki yardımcı ünlünün, ekin bünyesine dâhil zannedilmesiyle Batı Türkçesinde iki sesli olmuştur. Batı Türkçesinin başlarında *p* tesiriyle ekin ünlüsü daima yuvarlak ünlülü olmuştur. Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlülü kullanılan ek, ancak Osmanlıca içinde ünlü uyumuna dâhil olmuştur (Ergin, 2003: 340-341). Karahanlı Türkçesinde *-p*, *-Ip* ve *-Up* şeklinde kullanılan ekin (Hacıeminoĭlu, 2019: 171) Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde de bu kullanımları devam etmiştir (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 207, 347). Eski Anadolu Türkçesinde ise ek, sadece *-Up* şeklindedir (Gülsevin, 2011: 133).

BH'de bu ek hem Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesindeki gibi *-p/-Ip* olarak hem de Eski Anadolu Türkçesindeki gibi *-Up* olarak kullanılmıştır:

*Keldi berāt dñni ħul bilñ bekrü bangıl

TāŖat ħıl ol Ėalapĭa aĭlap yazuĭa yañıl (BH, 78).

*Eger cevāb birmes erse ĭür iki yañadın ħısar, eyegñlerin *bilip* iki *bñküp* ħıyāmete deĭin Ŗazāb ħılur (BH, 228).

*Ve birbirine *doĭınup* ħavuz bolsa, havāya dñkse (BH, 112).

*Bu iki daŖvñcinñ birisi sñzin *dññlep* birisi sñzin ħomaĭ revā deĭñl (BH, 239).

-dUkA

-dlk sıfat-fiil eki eskiden *-dUk* şeklinde idi. Bu *-dUk* sıfat-fiil ekine *+ĭA* eşitlik eki getirilerek *-dUkA* şeklini almış ve bu şekil zarf-fiil olarak kullanılmıştır (Ergin, 2003: 336). Bu ek, Kıpçak Türkçesinde *-dUkA* olarak (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 346) ve Eski Anadolu Türkçesinde *-dUkA/-dUkA* olarak (Gülsevin, 2011: 131) kullanılmıştır.

BH'de bu zarf-fiil eki *-dUkA* şeklindedir ve fazla kullanılmamıştır:

*Yine Cebraîl Öaleyhi's-selâm beytü'l-Öizzet evinden âyet âyet, süre süre, necm necm hâcet *bolduğça* yigirmi yılda Muḥammed Muṣṭafâ'ya indürdi (BH, 95).

*Kelün, körün sekiz uçmak Öatid körün, temâşâ *bağduğça* cedid keleş diñleñ (BH, 229).

*Kamu kemiler şuva talsa aşğa çöker ol kemi kim bulut durur şuva *dolduğça* yoğaru çıkar (BH, 251).

BH'de bu ekin ünsüz uyumuna girdiği az sayıda örnek de bulunmaktadır:

*Bular *yattuğça* dostlarğa şerîÖat üzre dirlik birgil (BH, 282).

-ken

i- fiilinin zarf-fiil ekidir. *i-* fiilinin *-ken*'den başka zarf-fiil şekli yoktur. *i-* kökü düşüp zarf-fiil eklediği zaman bile *-ken* değişmeyerek ünlü uyumu dışında kalır (Ergin, 2003: 346). Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesinde *-ken* yapısı aynı şekliyle kullanılmıştır.

BH'de de *-ken* zarf-fiil eki sıklıkla kullanılmıştır:

*Cân *birürken* peyk-i ḥazret Cebrâîl'den

Ümmetinini şorar erdi cân muñında (BH, 271).

*Eylak *erken* ol dostluğu kesmes (BH, 43).

*Bir kün Muḥāviye, Yezid oğlan *erken* egnine kötürüp kelür erdi (BH, 150).

-A/-I/-U

Türkçede eskiden beri kullanılan bu ekler bugün yalnız birleşik fiillerde görülmektedir. Önceden *-I* ve *-U* şeklinde kullanılan bu zarf-fiil ekleri sonradan *-A* şekline geçmiştir. *-I* ve *-U* zarf-fiil ekleri eskiden tek başına veya tekrar şeklinde zarf olarak da bol bol kullanılmıştır (Ergin, 2003: 340). Karahanlı Türkçesinde *-A*, *-I* ve *-U* şekillerinde (Hacıeminoğlu, 2019: 172); Harezmi Türkçesinde *-A* ve *-U* şekillerinde (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 207) ve Kıpçak Türkçesinde yine *-A*, *-I* ve *-U* şekillerinde (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 346) kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde de *-A*, *-I* ve *-U* şekilleri kullanılmaya devam etmiştir (Gülsevin, 2011: 130).

BH'de bu zarf-fiil ekleri çoğunlukla birleşik fiillerde kullanılmıştır. Yalnızca *-U* ekinin tek başına kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır:

*Şahâbelerün közlerine yaş *tola* keldi (BH, 110).

*Elinde bir deve *yide* keldi (BH, 244).

*Ḥaḳ taḤālā ol kuluñ teninde nice dü barısa degme bir kılına uçmak içinde bir derece *kaldurı* bire (BH, 146).

*Çalap, şuvı bulara *yörıdi* birür (BH, 130).

BH'de *-U* zarf-fiil eki tek başına kullanıldığında ifadeye çoğunlukla *-ArAk* zarf-fiilinin kattığı anlamı vermektedir. Bu özelliğiyle Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesindeki *-U* zarf-fiil kullanımlarıyla benzerlik göstermektedir:

*İste rüzuñnı ḥelâlden bir Çalapğa *yalvaru*

Birge rüzuñnı ḥelâlden herze loğma yutmağıl (BH, 162).

*Oruç ayı kelür uş rahmetin *üleşdürü*

Karşu bar kıl aña sen köñlüñi *ulaşduru* (BH, 82).

-dI erse:

Görülen geçmiş zaman eki *-dl* ile *er-* fiilinin şart çekiminin birleşmesiyle ortaya çıkan ve ifadeye zaman anlamı katan bir zarf-fiil ekidir. Harezmi Türkçesinde kullanılan (Argunşah ve Yüksekaya, 2019: 206) bu zarf-fiil eki BH'de de sıklıkla kullanılmıştır:

*Kağan āzine namāzına *dirildiler erse* bu dirnek ol dirnekden ulu boldı (BH, 119).

*Kağan kim KaŖbu'l-aḥbār bu ḥaberi Peygāmbere ḡatında *söyledi erse* Peygāmbere ṣalla'llāhu Ŗaleyhi ve sellem yüzün kök dapa döndürdi (BH, 110).

*Kağan kim Peygāmbere dünyādan *dulındı erse* ol oḡlan daṣra çıḡdı (BH, 124).

*Kağan kim ḥāl anuñ üzre *döndi erse* Peygāmbere anı sevmes boldı (BH, 211).

-All:

Türkçede eskiden beri kullanılan bu zarf-fiil eki Eski Türkçede *-gAll* şeklinde idi. Batı Türkçesine *-All* şeklinde geçmiştir. Eski Türkçede *-mAk için* anlamı ile kullanılan bu ek, Batı Türkçesinde *-den beri* anlamını taşımıştır (Ergin, 2003: 342). Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde *-gAll* şeklinde kullanılan bu ek, Eski Anadolu Türkçesinde *-All* şeklindedir (Gülsevin, 2011: 127).

BH'de de bu ek *-All* şeklindedir ve çok sık kullanılmamıştır:

*Daḡı nice uzun yaşar erseñ ucı ölüm durur Ḥaḡ yolın saña *bildürelı* demi durur (BH, 273).

*Velākin delim boldı men bulara rahmet *ḡılalı* (BH, 186).

Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada *-All* zarf-fiil ekine ayrılma hāl eki getirildiğinde bu ekin son ünlüsünün düşürüldüğü görülür (Ergin, 2003: 342). Bu kullanıma da BH'de bir defa rastlanmıştır:

*Men saña müştāḡ boldum ol ḡocayı *körelde berü* (BH, 273).

Sonuç

Karışık dilli eserler içerisinde karışık dilliliği en iyi temsil eden eser olarak kabul edilen Behcetü'l-Hadāik'ta fiilimsi eklerinin kullanım özellikleri de bu nitelemeyi doğrulamaktadır. Nitekim eserde hem Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesine hem de Eski Anadolu Türkçesine özgü kullanımlar bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

a. Hem Karahanlı Türkçesinde hem de Behcetü'l-Hadāik'ta ortak bir biçimde kullanılan fiilimsiler şunlardır: *-mA*, *-mAk*, *-Iṣ/-Uṣ*, *-r/-Ar/-Ir/-Ur*, *-mAs*, *-AsI*, *-DUk*, *-mIṣ*, *-An/-gAn*, *-gUcI/gUçI*, *-gUsI*, *-mAdIn*, *-bAn/-UbAn*, *-p/-Ip/-Up*, *-ken*, *-A/-I/-U*. Bu eklerin sayısı 27'dir.

Bu eklerden *-gUcI/gUçI* ve *-gUsI* ekleri sadece Karahanlı Türkçesi ve BH'de ortaktır:

*Sen bir ḡulsañ fermān *dutḡuḡı* ve men bir ḡulmen fermān yirine ketürüḡı (BH, 226).

*Tañrının başır adı *başlaḡusı* durur, sin semḡıŖı adı *başlaḡusı* durur (BH, 302).

b. Harezmi Türkçesi ve Behcetü'l-Hadāik'ta ortak bir biçimde kullanılan fiilimsiler de bulunmaktadır. Bunlar, *-mA*, *-mAk*, *-Iṣ/-Uṣ*, *-r/-Ar/-Ur*, *-mAs*, *-AsI/-GAsI*, *-DUk*, *-mIṣ*, *-An/-gAn*, *-mAdIn*, *-bAn/-UbAn*, *-InḡA*, *-p/-Ip/-Up*, *-ken*, *-A/-U*, *-dl erse* ekleridir. Bu eklerin sayısı 25'tir.

Bu eklerden *-GAsI*, *-InḡA* ve *-dl erse* ekleri sadece Harezmi Türkçesi ve Behcetü'l-Hadāik'ta ortaktır:

*Döḡilgesi dükel yıldız bu felekden

Andayuk kim yaḡar erse kökden dolu (BH, 71).

*Biz bu işi *bitürinḡe* atam sü dirsün (BH, 151).

*Kağan kim Peyğāmbere dünyādan *dulındı erse* ol oğlan daşra çıkdı (BH, 124).

c. Kıpçak Türkçesi ve Behcetü'l-Hadâik'ta ortak bir biçimde kullanılan fiilimsi ekleri ise şu şekildedir: *-mA*, *-mAk*, *-Iş/-Uş*, *-r/-Ar/-Ir/-Ur*, *-mAs*, *-IçAk*, *-AsI*, *-DUk*, *-mIş*, *-An/-gAn*, *-bAn*, *-p/-Ip/-Up*, *-dUkçA*, *-ken*, *-A/-I/-U*. Bu eklerin sayısı 24'tür.

Bu eklerden sadece *-IçAk* eki Kıpçak Türkçesi ile Behcetü'l-Hadâik'ta ortaktır:

*Kağan kim diledi erse ol tağa *ağıçaq* İsmā'îl'i anuñ üzre kırbān kılsar erdi (BH, 143).

d. Eski Anadolu Türkçesi ile Behcetü'l-Hadâik'ta ortak bir biçimde kullanılan fiilimsiler şu şekilde sıralanabilir: *-mA*, *-mAk*, *-Iş/-Uş*, *-mAklik*, *-r/-Ur*, *-IcAk*, *-AsI*, *-dUk*, *-mIş*, *-An*, *-mAdIn*, *-dUgIncA*, *-UbAn*, *-Up*, *-dUkçA*, *-ken*, *-A/-I/-U*, *-AlI*, *-AldAn*. Bu eklerin sayısı 23'tür.

Ortak kullanılan eklerden *-mAklik*, *-IcAk*, *-dUgIncA* ve *-AldAn* ekleri Eski Anadolu Türkçesi ile Behcetü'l-Hadâik'ta ortaktır:

*Ve Ka'be yapıp tamām *bolmaqlığı* bu on kün içinde erdi (BH, 134).

*Ve ol kızlar kim anadan *doğıcaq* 'Arablar anı dirile külidiler (BH, 201).

*Ol tağı kim erdi kim sağdın soldın segirdür *irdüginçe?* (BH, 247).

*Men saña müştāk boldum ol kocayı *körelde berü* (BH, 273).

Behcetü'l-Hadâik'ta *-r / -Ar / -Ir / -Ur* sıfat-fiil eki Karahanlı ve Kıpçak Türkçesindeki kullanım şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bu ek, Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlaklaşmanın etkisiyle *-r/-Ur* şeklinde; Harezmi Türkçesinde ise *-r/-Ar/-Ur* şeklindedir. Ekin düz ünlülü kullanımına Karahanlı ve Kıpçak Türkçesinde rastlanmıştır:

*Yörir ayak, *dutar* el kıldum, *işidür* kulaq, *söyler* dil kıldum, *körür* köz, *bilür* köñül kıldum (BH, 208).

Behcetü'l-Hadâik'ta *-mAs* sıfat-fiil ekinin *-mAz* kullanımı yoktur. Bu özelliğiyle Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesiyle benzerlik gösterir:

*Bu *kerekmes* yirde hārf komağa *i'cāz* lāzım durur (BH, 284).

-dUk sıfat-fiil eki Behcetü'l-Hadâik'ta ünsüz uyumuna dâhil bir biçimdedir. Aynı ek Eski Anadolu Türkçesinde uyum dışıdır. Bu özelliği itibarıyla ek, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesindeki kullanımıyla örtüşmektedir:

*Ve ol kimse kim saşınmasa bu *ayittukumuz* şevābı bulmaya (BH, 59).

-An sıfat-fiil eki Eski Anadolu Türkçesinde de kullanılmıştır. Fakat Behcetü'l-Hadâik'ta ekin bu şekli ile birlikte *-gAn* şekline de rastlanmıştır. Bu kullanım da Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi ile örtüşmektedir:

*Sizler şamu danuqsız kim sizleri *yaratğan* yaluñuz durur (BH, 177).

Eski Anadolu Türkçesinde *-UbAn* şeklinde kullanılan zarf-fiil ekinin Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde *-bAn* şekli de bulunmaktadır. *-bAn* kullanımı Behcetü'l-Hadâik ile ortaktır:

*Ma'şiyet işden kaçalar, *ağlaban* hasret yaşın saçalar (BH, 56).

Eski Anadolu Türkçesinde sadece yuvarlak ünlülü *-Up* şeklinde kullanılan zarf-fiil ekinin *-p* şeklindeki kullanımı Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi ile Behcetü'l-Hadâik'ta ortaktır:

*Bu iki da'vācinüñ birisi sözün *diñlep* birisi sözün komaq revā degül (BH, 239).

-U zarf-fiil eki, tek başına kullanıldığında ifadeye -ArAk anlamı katmaktadır. Bu ekin bu şekilde kullanımına Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi ile Behcetü'l-Hadâik'ta da rastlanmıştır:

*İste rûzuñnı hêlâlden bir Çalapğa yalvaru

Birge rûzuñnı hêlâlden herze loğma yutmağıl (BH, 162).

Behcetü'l-Hadâik'ta Karahanlı Türkçesi ile 2; Harezmi Türkçesi 3; Kıpçak Türkçesi ile 1 ve Eski Anadolu Türkçesi ile 4 ortak biçimde kullanılan fiilimsi tespit edilmiştir. Ayrıca, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde ortak bir biçimde kullanılan 7 fiilimsiye Behcetü'l-Hadâik'ta da rastlanmıştır. Behcetü'l-Hadâik'ta Eski Anadolu Türkçesindeki fiilimsilere özgü kullanımlar, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesine göre daha azdır. Bu durum, 14. yüzyılın hemen başında istinsah edilen Behcetü'l-Hadâik'in Bursa nüshasının, Anadolu coğrafyasında doğup büyüyen kişiler tarafından değil de Anadolu'ya göç eden Türkler tarafından yazıldığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Kaynakça

- Akar, A. (2017). *Türk dili tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Argunşah, M., & Sağol Yüksekaya, G. (2019). *Karahanlıca Harezmiye Kıpçakça dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ata, A. (2014). *Harezmi-Altınordu Türkçesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Atalay, B. (2018). *Divanü Lugat-it Türk (Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayraktar, N. (2018). *Türkçede fiilimsiler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bulduk, T. B. (2019). Behcetü'l-Hadâik ve Kıssa-yı Yusuf'taki Kip Ekleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Tarih Okulu Dergisi*, 1956-1977. <http://dx.doi.org/10.29228/joh.39926>
- Canpolat, M. (2018). *Behcetü'l-Hadâik Fî Mev'izati'l-Halâik*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Demir, N. (2019). *Türkçe ses ve biçim bilgisi*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Erdem, M., & Sarı, M. (2010). Karışık Dilli Eserlere Farklı Bir Bakış. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish and Turkic*, 390-415.
- Ergin, M. (2003). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım / Yayım / Tanıtım.
- Erol, H. A. (2014). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine anlam değişimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2019). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin temeli Oğuz Türkçesinin gelişimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, M. (2000). *Türk dilinin gelişme alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Şahin, H. (2015). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1994). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Toparlı, R., Vural, H., & Karaatlı, R. (2014). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk, V., Doğan, Ş., & Şerifoğlu, Y. (2018). *Eski Anadolu Türkçesi dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi-Altınordu Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.